

הרב יחיאל מאיר

והלא במאמר אחד יכול להיבראות?

בבואנו לעסוק בפרשת בריאת העולם, יש לדעת שמעשה בראשית הוא העניין העמוק והנסתר ביותר בתורה, עד שאמרו אין דורשים במעשה בראשית בשניים, ולכאורה לא היינו ראויים לעסוק בו, אך מ"מ ניתנה לנו התורה כולה על מנת לעסוק בה ולהבינה, ובפרט שפרשה זו היא מיסודי אמונתנו, והי"ת יעזרנו על דבר כבוד שמו, להבין פרשה זו ככל האפשר, ובדלותנו אף אין אנו צריכים לומר כהרמב"ן שאין בדברינו אף כטיפה מן הים ממשמעויות הפרשה.

הקדמות

וקודם שנחל לעסוק בגופם של דברים, יש להקדים כמה דברים.

א. אחד הוא אלהינו, והוא עד שלא נברא העולם והוא משנברא העולם, כאמור 'אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלוה', ומאחר שאין מציאות חוץ ממנו, לא תתכן סיבה לבריאת העולם חוץ ממנו עצמו, חוץ מלגלות ולממש בעולם הזה את עצמו, רצונו, חכמתו, כבודו, מידותיו, [וכולא חד]. וכן הוא אומר 'כל פועל ה' למענהו' ואומר 'כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו', ואומר 'אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם', וכן שנו חכמים בלשון המשנה בברייתא סוף אבות 'כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא בראו אלא לכבודו'.

ב. ואין בריאת העולם אמצעי לעניין אחר שעל ידיו תתקיים ותושלם התכלית, אלא מציאות העולם בעצמה בשלימותה וכצביונה שנבראה, בה עצמה מתגלים דרכי ה' וטובו, היא עצמה מביעה עניינים אלו, מכל הברואים והיצורים וטבעיהם, וכל זה חכמה נפלאה הנקראת 'מעשה בראשית', וזה הוא גילוי כבוד ה' בעולם, איך שכל פרט מהברואים מגלה ומאיר ענין אחר מטוב ה' ודרכיו, והבריאה כולה היא גילוי כבוד ה' בשלמות. וכמ"ש רבינו הרמב"ם במו"נ (א, לח) "וראית את אחורי, כלומר שתשיג את אשר הלך בעקבותי, התדמה אלי, ונבע בהכרח מרצוני, כלומר את בריותי כולם". וכן הוא אומר על כל מעשה בראשית 'וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד', והיינו שהיא טובה ומתאימה למציאות ה'.

ואמרו במגילה י: על יום השמיני של חנוכת המשכן, שהיה שמחה לקב"ה כיום שנבראו בו שמים וארץ, ומבואר שעצם בריאת העולם היא שמחה גדולה של השראת השכינה, עד ששמחת ה' במשכן נתלית בו, כקטן הנתלה בגדול. והיינו שכל התורה הנתונה במרכז משכן העדות, עניינה לכיון דרכי האדם בעולמו של הקב"ה, אך אם העולם עצמו היה חסר תוכן זה, אף לא היה מקום לתוכן זה בתורה. והבן.

ג. ודאי לא באה פרשה זו של סדר בריאת העולם בששת ימים בכדי ללמדנו שיעור במדעי הטבע, והפירוט שבפרשה יותר מאשר 'ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ', אינו בכדי להודיע שה' ברא את העולם, ולא בכדי שנדע באיזה צורה נברא העולם מבחינה פיזית, אלא ללמדנו תוכן מסויים על צורת העולם, על צורתו העקרונית של העולם.

ד. ותכנים אלו של כבוד ה' וטובו שבעולם נמצאים תוך מעשה בראשית, וסדר מעשה בראשית הוא הסדר שתכנים הללו עומדים בעולם. אמנם אין עמידתם דווקא בעולם המציאותי כפי שהוא נראה בעיני המחקר המדעי, אלא כפי שהבריאה נראית ומשתקפת לאדם בצורה הפשוטה והטבעית, כפי שנראה קודם שהחל האדם לבקש לעצמו חשבונות רבים. וזה משום שהבריאה מדברת לאדם דרך הנפש בתחושותיה והרגשותיה הפשוטים והטבעיים. וצורה זו הפשוטה הנתפסת לנפש האדם היא המכילה תוכה את אור ה' ודרכי טובו שניתנו בעולם¹, ובצורה זו ננסה ללמוד את פרשת הבריאה.

לפשר סדר הבריאה

כאשר אנו באים להתבונן בפרשת הבריאה, יש לנו להתבונן בכמה דברים יסודיים בהבנת צורת הבריאה המתוארת בפרשה זו.

א. להבין סדרם של ימים, מפני מה קדם האור לשמים ואלו למאורות והמאורות לבעלי החיים. וישנם שני אפשרויות לפרש את סדר הימים, או שנבראו ע"פ הסדר הצריך לעולם, אמנם בזה צ"ב מפני מה נברא האור ביום ראשון, כאשר אינו נצרך עד שיבואו חיים לעולם. ואפשר לבאר שנבראו הדברים בסדר הוצאת החיים, וכביכול היו אלו חיים הפורצים מן העולם בדבר ה', ומתחילים מן הקלוש אל הנכבד עד שביום השישי כבר יכול לצאת האדם, אמנם בזה צ"ב הן ביום הראשון והן ביום הרביעי שלכאו' אינם מכלל סדרי הוצאת החיים מהארץ.

ב. מפני מה נברא העולם בתחילה כתוהו ובוהו, ורק אח"כ יצר ממנו ה' את השמים והארץ וכל צבאם, ומפני מה לא ברא בתחילה אור ואח"כ שמים ואח"כ ים, וכו', ואם תאמר שברא החומרים תחילה ואח"כ עשה מהם את הבריאה כולה, והרי האור אינו מכלל החומרים שנבראו בפסוק א, במצב ה'תוהו ובוהו', ועוד שא"כ למה לא בראם מסודרים הארץ במקום

¹ וראיה לדבר מבריאת השמים, שכפי המתואר בפסוק יש רקיע המחזיק מעליו מים שהובדלו מהים, וברקיע זה נמצאים השמש והירח, וכיום שכבר עלו שמים וירדו ואף על מאור הירח נתייצבו, הכל יודעים שאין כלל 'רקיע' [היינו רקיע מוצק כלשהו, שהרי רקיע הוא מלשון ריקועי פחים כמ"ש הראשונים] כפשוטו, וודאי שאין מעליו מים, אמנם המקרא מתאר את סדר בריאת העולם כפי שהוא נראה בעיני האנשים בצורה טבעית שרואים שירד גשם מהשמים, ועין השמים כעין הים, א"כ ודאי הסברא נותנת שיש ים מעל הרקיע, וכן דעת ר' יהושע בתענית ט: שהעולם כולו ממים עליונים הוא שותה. וברא ה' את העולם שייראה כפי הצורה העקרונית שהוא צריך להיראות לגלות את גדלו ואת כבודו, ואף סדר הבריאה נכתב על דרך זה. וודאי שמה שכתוב שהעלה את המים לרקיע אי"ז שקרים אלא נכון ע"ד סוד או דרש, וגם נכון במידת מה בעננים אף שאינם עומדים ע"י 'רקיע', וכן הוא ע"פ ההסתכלות הפשוטה על העולם, וכאמור לא באה פרשת מעשה בראשית ללמדנו מחקר וטבע. וע"ע מש"כ בזה בהקדמה לחיים ודעת.

אחד, והמים במקום אחר, ותיאור המצב הראשוני אינו כשל בריאת חומרים, אלא של בריאת מצב מקולקל ונפסד, וזה יש להבין מפני מה התחיל העולם בצורה זו.

ג. וכן יש לשאול מאידך, מפני מה לא ברא את העולם כולו בבת אחת, ולשם מה הבריאה המדורגת הזאת [והיינו שיש לשאול לשני הכיוונים, למה ברא בהדרגה ולא ביום אחד, ואם זה בהדרגה למה לא לגמרי בהדרגה, ולשם מה הפסיחה על שני המגמות, מחד לברוא הכל ביום אחד, ומאידך לברוא בו ימים].

והנה על השאלה האחרונה כבר עמדו חז"ל במשנת אבות (ה,א)

בעשרה מאמרות נברא העולם, והלא במאמר אחד היה יכול להיבראות, אלא להיפרע מן הרשעים, שהן מאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות, וליתן שכר טוב לצדיקים, שהן מקיימין את העולם שנברא בעשרה מאמרות.

אלא שבהבנה פשוטה דברי חז"ל סתומים וצריכים ביאור, מה לי בשכרם של צדיקים אם נברא במאמר אחד או בעשרה, וכי אם נברא העולם במאמר אחד שכר המקיימו נמוך, והלא אם היה נברא במאמר אחד, היה זה מאמר ששווה לכוחם של י' מאמרות, ואם כל מאמר מוסיף שכר למה נברא רק בי' מאמרות, ובאמת מיותר להסביר את חוסר הפרש שבדבריהם.

אמנם לכשנעמיק ונעמוד על דבריהם, נראה שביארו לנו בזה חז"ל את עומק המשמעות של מעשה בראשית, ויש בדבריהם פתח לכל פרשה זו. ולשם זה נתחיל שוב בלימוד פרשת הבריאה מתחילתה.

והארץ הייתה תוהו ובוהו

בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ: וְהָאָרֶץ הָיְתָה תְּהוֹ וָבִהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְּהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם - משמעות הדברים, שבתחילה כאשר ברא ה' את השמים והארץ, בראם באופן שכביכול יהיה כאן ניסיון לצורה ועמידה שלמה של השמים והארץ, אך כפי שיצאו מאיתנו ומבריאתנו, לא הצליחו לעמוד ולהתקיים, וחרבו ונפלו. ועל כן הם מתוארים כ'תוהו ובוהו', ואם לא היו אלא חומרים חומרים בפנ"ע, לא היה נקרא זה תוהו ובוהו, אלא יש כאן מים בפנ"ע ועפר בפנ"ע ורוח בפנ"ע, ומהתיאור משתמע שיש כאן עירוב גדול של דברים שמנסים לפרץ הלאה, ולממש ולהביא עצמם לכדי צורה, אך זו כושלת ונופלת, ויש כאן שבירי ותחילת התהוות שאין בהם כדי קיום, וסופו של דבר הרי לנו ארץ, ומעליה 'תהום' מים שקטים לאחר שוך הסערה, ו'רוח אלהים' מרחפת על פני המים, מבקשת להחיות משהו, מבקשת להתמוג בארץ ובמים ולהחיותם, אך ללא הצלחה, המים כבשו את העולם כולו, וחונקים את הכל, ואין ל'רוח' אלא לרחף מעל המים, להמתין לשעת הכושר.

וְחֹשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְּהוֹם - משמעות הכתוב שה'חשך' הוא קלקול בבריאה ראשונית ובוסרית זו, הוא היעדר של משהו מתבקש, שהיה צריך להיות ואיננו². ואמנם, אם שלושת היסודות

² וכן נראה גם מדברי ירמיהו (ז,כג) שדבריו מקבילים לפרשתנו 'רְאִיתִי אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה תְּהוֹ וָבִהוּ וְאֵל הַשָּׁמַיִם וְאֵין אֹרֶם', היינו, היה מתבקש מהשמים שיהיה בהם אור, אור שלהם, אך איננו. – וכן משמע גם מכך שבתיקון הבריאה האור מופיע פעמיים, הרי שנכלל האור בכריאה הראשונית, אלא שהתבטל ב'תוהו

הקודמים, רוח, מים, עפר, בנטייתם כלפי מטה, נשארו למטה, שוממים, חסרי צורה. אזי לעומתם ה'אור' [ה'אש'] שפניו כלפי מעלה, וטבעו לעלות, באין לו דבר תחתון להיאחז בו, עלה ונמוג, ואיננו.

סיבת חורבן העולם

ומצינו אף בחז"ל שהיה קלקול הקודם לבריאה קודם לששת ימי המעשה, בחגיגה יא: שנינו 'כל המסתכל... ומה לפניו, ראוי לו שלא בא לעולם', והקשו ע"ז בגמ' טז. 'לפנים מה דהוה הוה?' ומפני מה אסור להתבונן בו, 'רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרוייהו משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו בנו לי פלטירין גדולין על האשפה הלכו ובנו לו אין רצונו של מלך להזכיר שם אשפה', ומבואר שקדם לעולם צורה פחותה של העולם, ובבראשית רבה (ג,ז,ט,ב) 'שהיה הקב"ה בורא עולמות ומחריבן עד שברא את אלו ואמר דין הניין לי'.

וסיבת ה'חורבה' של עולמות אלו, מצינו בכמה מקומות וכולם באופן אחד. באגדות ב"ב עד: 'אמר רב יהודה אמר רב בשעה שביקש הקדוש ברוך הוא לבראות את העולם, אמר לו לשר של ים פתח פיך ובלע כל מימות שבעולם אמר לפניו רבש"ע די שאעמוד בשלי, מיד בעט בו והרגו שנאמר בכחו רגע הים ובתבונתו מחץ רהב', ומבואר שכאשר ביקש ה' לברוא את העולם, רצה כבר ליתן מקום לארץ, ליבשה, וביקש מהים שיבלע ויכיל תוכו את כל מימות שבעולם, ויפנה מקום ליבשה, אך הים לא ניאות לכך, וכביכול בטענת "ענווה" הפוכה של 'די לי שאעמוד בשלי' נשאר לכסות את כל העולם במימיו, והרגו ה' וביטל את חיותו.

וכעין זה מצינו אף בחגיגה יא: 'אמר ריש לקיש בשעה שברא הקב"ה את הים היה מרחיב והולך, עד שגער בו הקדוש ברוך הוא ויבשו שנאמר גוער בים ויבשהו וכל הנהרות החריב', וכן מצינו שם תיאור זה אף על הארץ, 'בשעה שברא הקב"ה את העולם היה מרחיב והולך כשתי פקעיות של שתי עד שגער בו הקדוש ברוך הוא והעמידו שנאמר עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו'.

והמתואר לנו בזה, שסיבת ה'תוהו ובוהו', הוא בהתפשטות הים והיבשה בלי חשבון אחד עם השני, בלי רצון להתמזגות יחד, עד שנהרג הים. – ובאמת כך הוא בפשטות הענין, שהרי עיקר ה'תוהו ובוהו' הוא במים המתפשטים על כל העולם, ואינם נותנים מקום לחיים לחיות. ודבר זה קורה באותו מידה ע"י התפשטות הארץ לכל צד, ועי"ז היא שווה ומישורית, והמים מציפים את כולה. ועל כן 'תוהו ובוהו' זה, אינו אלא ע"י שכל כח שהיה בבריאה ניסה לפרוץ ולשלוט על הכל, וסופו של דבר גרם לו שאף הוא התבטל, ואין בו תוכן וממשות.

ונראה שזה אף סיבת ביטול הרוח, והחשכה, ושממת השמים, שהרי כאשר המים מציפים לכל אין הרוח יכול לכונוס בהם. וכן כאשר אין מעמד על הארץ, עמודי שמים מתרופפים³,

ובוהו' שלקתה בו הבריאה כולה. ולא משמע שהיו שני בריאות בתחילה נברא העולם כולו בלי אור, והחל ה' לתקן את העולם, ואז יצר חומר אחר 'אור', שלא היה קיים כלל בבריאה הראשונית, ועל כרחונו שמכלל הבריאה הראשונית היה אף אור, אלא שהוא עלה, נעלם, והתבטל באין לו מקום להיאחז בו.

³ שהרי התפיסה הטבעית שנראים השמים, הם של יריעה רקועה המחזיקה עליה את כל מים העליונים, נוסה שמים כיריעה, ויריעה זו פרוסה ככיפה, שקצותיה עומדים על קצות הארץ, והם 'עמודי שמים', ושם נשקי שמיא וארעא אהדדי', וכאשר יש מבול אזי יריעה זו נגללת 'ונגולו כספר שמים', ורוצים כנ"א לתמוך

ונופלים השמים⁴, ומים העליונים נופלים, וממילא מוצף העולם יותר, ושממונו מתגבר, וכאשר השמים נופלים, אף המאורות שמעל השמים [ע"ע לקמן] ושמחת לשמים, אין להם במה להיאחז, ופורחים ועולים, נעלמים ומתבטלים [וכדכתיב (ישעיהו לד, ד) 'וְנָגְלוּ כְסָפָר הַשָּׁמַיִם וְכָל צְבָאָם יְבוֹל', הרי שכאשר אין סמוכות לשמים, והרי הם נגללים כיריעת הספר, אף צבא השמים נובלים ובטלים⁵].

ובאמת יש לשאול, מפני מה היו המים והארץ כה קנאים זה לזה, ולא שיתפו פעולה יחד, מפני מה לא בראם ה' באופן של איזון ומיזוג הפועלים יחד, מפני מה רצונו לברוא את העולם, לא התממש ונפעל בחומרי הגלם שנבראו. ונראה הביאור בזה, שמחמת ריחוק העולם הזה החומרי והגשמי ממנו ית', עד שירדו הדברים להתממש כאן בעולם, לא היה בהם התוכנית האלהית לצורה השלימה של העולם, וכל אחד לא התפשט אלא כדי מימוש עצמו בלא גבול, ולא כדי מימוש הצורה העליונה הכוללת ומאזנת ומזווגת הכל, ועל כן נעשה העולם 'אשפה' של כל הכוחות הנפולים שלא הצליחו להתממש.

ארבעת כוחות הבריאה

וקודם שנבוא לבאר את סדר 'עולם התיקון', נבוא להקדים מעט במשמעותם ובתוכנם הפנימי של ארבעת כוחות הבריאה, אש, רוח, מים, עפר, בצורה היאך הם נתפסים בצורה הטבעית והפשוטה⁶.

אש – הוא הכח המאיר את העולם מלמעלה⁷, ומחממו, וממילא אף מניע בו תהליכים, וכן דרך האש תמיד לעלות למעלה. ואף מבחינה נפשית השכל והחכמה נתפסים כ'הארה', שמאירה את עיני האדם מלמעלה, הוא הנותן לו 'תפיסת עולם' ואחיזות ערכיות ומוסריות שבהם מעצב דעותיו. וכן החום הוא אשר מניע את האדם ולא נותן לו להישאר קפוא על שמריו בלא להיטיב ובלא להרע, וכידוע מזגי בני"א לפי אזורי מגוריהם. ומסיבה זו אף הצורה הקרובה ביותר לדמות את ה', הוא באש 'כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא', 'כי הנה ה' באש יבא',

השמים בעמודיהם כדי שלא יבוא מכול לעולם, וכדאיתא בב"ר (נח לחו) על תוכנית דור הפלגה 'אמרו אחת לאלף ותרנ"ו שנה הרקיע מתמוטט בואו ונעשה סמוכות אחד מן הצפון ואחד מן הדרום, ואחד מן המערב, וזה שכאן סומכו מן המזרח'. – וכפי שהקדמנו כבר שתיאור הבריאה הוא על הצורה איך נתפס העולם לבני"א, שזה עיקר כוונת הבריאה, ולא על הצורה איך הדברים קיימים באמת שאינה נתפסת, שזה אינו עניינו.

⁴ ועי' רמב"ן ורשב"ם שהקשו שהרי שמים לא נבראו אלא ביום השני, וכאן מבואר שבראשית ברא את ה'שמים' ואת הארץ, ועי"ש שתירצו שבתחילה נבראו שמי השמים, ואח"כ ביום שני נבראו השמים. אמנם להתבאר נראה, שמכלל התווה ובוהו אף השמים נפלו, ועתה לא היה אלא ארץ מכוסה במים.

⁵ ואמנם שם אי"ז אלא משל, שהרי לא דובר שם אלא על ארץ אדום, אך עכ"פ מתואר כאן הצורה של חשכה, שהיא ע"י התבטלות השמים ונבילת אורם, וודאי פסוק זה הוא בהשראה מהחשכה והתווה ובוהו שהיה בתחילת העולם.

⁶ ואמנם כבר נתגלה שיש הרבה יותר מד' יסודות, מ"מ הרי אין עניינו כאן ב'מדע' אלא בצורה הטבעית שהעולם נתפס, ובצורה זו אף בימינו נתפסים החומרים כמחולקים לד' אלו, הדברים המוצקים, הדברים הנוזליים, האוויר והרוח, האש והחום.

⁷ ואף היום כאשר אנו משתמשים בנורות תאורה שאינם שורפות, או מוגנות בזכוכית, עדיין הדרך לקובעם למעלה, שהצורה הראויה לאור הוא למעלה מן האדם.

בראשית מילון ט

'וְהָקָר בְּעַר בְּאֵשׁ... וַיִּדְבֹּר ה' אֲלֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ', 'ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן ואתא מרבבות קודש מימינו אש דת למו' 'באורך נראה אור', 'והארץ האירה מכבודו'.

רוח - הרוח באה מהשמים לארץ, ומושפעת ממידות החום בשמים, וכל מהותה ב'תזווה' שאינה קבועה במקום אחד, אלא יוצאת מהשמים ומתקדמת והולכת לעשות מעשיה בארץ להרע או להיטיב. ועל כן צורת הרוח שהיא שלוחת ה' בעולם 'עושה מלאכיו רוחות'. ואף בצורת האדם הרוח היא החלק המקשר בין האדם לה', הן שהיא הנותנת בגוף כח להחזיק את הנשמה והחכמה האלהית, והן מבחינה נפשית התעוררות האדם לפעול מתוארת בעיקר כ'רוח', וכן מצב הנפש של האדם הנובע מלמעלה נקרא 'רוח'. - הרוח באה מלמעלה ומניעה את הכוחות התחתונים, ומעוררת בהם כח ותנועה, ונותנת להם כיוון לזוז ולהתקדם אליו.

מים - המים הם המחיים את העולם, הן בגשמים היורדים מלמעלה, הן במעיינות מים חיים הזורמים ועולים מן התהום, ושניהם מפרים ומצמיחים ומחדשים פני אדמה, וממלאים אוצרות המים לשתייה ולהחיות נפש כל חי, ויש בהם אף ענין חי ורענן. ומאידך יש במים אף כח ממית כאשר הם מציפים איזורים שלמים, ויש בהם סכנת טביעה ושיטפון, ומימיהם מלוחים מחמת שהם נמצאים במקום אחד ואין להם זרימה וחיים. וטבעם של המים לרדת וליפול מלמעלה למטה [בשונה מהרוח שאינה יורדת ונופלת מטה אלא נעה ממקום למקום עד שמגיעה מטה], היות וענינם בחיים היוצאים מה' היושב בשמים להחיות את הארץ התחתונה 'כי עמך מקור חיים', או בחיים הנובעים מביתו 'ריוון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם'. - ואף מבחינה נפשית המים הם המחיים את האדם, וכאשר האדם ריקן מחיים הרי הוא 'יבש' 'ועתה נפשנו יבשה אין כל', וכח החיים שבאדם הוא ב'דם' הנוזלי כמים, ואף בזה יכול האדם לקבל חיים חדשים מלמעלה הוא ממקור מים חיים מלמטה, ויכול הוא להמית את עצמו בהתבוססות ב'חיים' תחתונים חסרי מקור, זרימה, ויעד.

ארץ - הארץ והעפר הם הכוחות היציבים בעולם, עליהם אפשר ללכת ולעמוד, עליהם ובהם אפשר לבנות, בהם אפשר לדור ולהתקיים, כאשר המשמעות של כל ג' הכוחות העליונים שלמעלה היא כאשר יש לאדם יציבות על הארץ 'טובה חכמה עם נחלה ויותר לרואי השמש'. ואף האדם עצמו עיקר בריאתו 'עפר מן האדמה', ורק לאחר שיש גוף שלם אפשר להכיל בתוכו את הרוח והמים והאש - וכן מבחינה נפשית, אמנם גוף ללא נשמה הוא חסר ערך, אך ללא היציבות הקבועה של האדם והתרבות האנושית, אף ללא רוח, אור, והרגשת חיים, אין קיום לעולם.

ה'סיפור' של שני פסוקים ראשונים אלו, הוא סיפורה של רוח החיים האלוהית המבקשת להתממש אף בעולם התחתון, לממש את תכלית הבריאה 'להיות לו דירה בתחתונים', כל מרכיבי החיים הוזרמו לכאן יחדיו, על מנת להתמזג יחדיו לכדי 'חיים', להתממש יחדיו בכל רבדיהם, בבנין העולם, בבנין האדם, בבריאת נפש האדם, בעיצוב תרבות האנוש, ובהשראת שכינה בתחתונים. אך עדיין לא היו מוכנים הם למיזוג ולאיחוד, לחיים משותפים, 'והארץ הייתה תהו ובהו', החלקים הפונים למטה - הארץ והמים - נפלו, ואילו החלק הרוחני - האור - השייך למעלה, נשמת העולם, שבה מעלה אל האלהים אשר ממנו באה, והרוח,

ה'רוח הכללית' 'רוחו של משיח'⁸ נשארה באמצע, ממשיכה לנוע ולרחף, לבקש מקום להתממש בו ולהצעיד העולם למטרתו ותכליתו, ובאין לה מנוח, ובאין לה גוף לשכון ולהתממש בו. כאשר מאידך כבר נתוקה מה', ואיך תשוב אל האלהים אם לא עשתה את אשר חפץ והצליחה את אשר שלחה אליו. שב המוות והחידלון לעולם.

סדר הבריאה והתיקון

ואם בתחילה תיארנו, שהחורבן התחיל מלמטה למעלה, מהמים והארץ המתפשטים עד הסתלקות האור, התברר שאין כח בתחתונים למזג ולשלב, עתה התיקון הוא אכן להתחיל מהעליונים, ומכח השילוב והמיזוג שבעליונים, אף לתת כיוון לשילוב ומיזוג ותיקון אצל התחתונים.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אֹר וַיְהִי אֹר – עתה תחילת התיקון הוא מהשפעת האור, אור שמופנה לתיקון, ולהתמזגות, אור המופנה לתחתונים וקורא להם אליו. כאשר אור זה אינו עצם האור המחיה ומנהיג את העולם [שאינם אלא במאורות של יום רביעי], אלא אור עליון וגבוה יותר, שאין בו כדי להתערב ולהתמזג בעולם, אין בו אלא כדי נתינת כיוון לבריאה החריבה, שלא להתמקד בעצמה, שלא יתמקד כל חומר אך בהתפשטות עצמו, אלא באור ובשורש הגבוה והעליון המאיר את כולם והמחיה את כולם, המכוון את הכל אליו, תוך כדי השתלבות ומיזוג.

וכאמור אור זה אינו האור התחתון התלוי ברקיע, אלא הוא האור שממעל לרקיע [שיברא ביום השני], האור הסמוך ביותר לה', וכמו שתיאר דוד בתהלים (קד, ב) ביום הראשון 'עֲטָה אֹר כְּשֶׁלֶמָה', אור האופף את ה' כלבושו, והיינו שאור של יום ראשון הוא הארת ה' על העולם, 'נְהוֹרָא עִמָּה שְׂרָא' (דניאל ב, כב). וכאשר שב ה' לתקן את עולמו האיר בגובהי מרומים אור בהיר בשחקים. וכמו שאמר רבי יעקב בחגיגה יב. שאור זה נגנז לצדיקים לעתיד לבוא שיושבים ונהנים מזיו השכינה, משום שאינו האור לשמש העולם, אלא אור ה' המכוון את העולם אליו.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רְקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם וַיְהִי מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לְמַיִם... וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְרְקִיעַ שָׁמַיִם – עתה לאחר שנגלה כבוד ה' בעולם, אף המים העליונים שבו לעלות לה', החיים העליונים היונקים את כוחם ומהותם מה', שבים אליו, שבים לקבל מאורו, שבים להיות לו למעון ולמרכבה 'הַמְקַרָּה בַּמַּיִם עֲלִיּוֹתָיו הַשָּׁם עֲבִים רְכוּבוֹ'.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקְוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מְקוֹם אֶחָד וְתִרְאָה הַיַּבֵּשָׁה – עתה לאחר שנצבה וגם קמה מלכות של מעלה, ושבה הרוח המרחפת למטה להתקשר לה', וכבר יש לה' בעולמו מלאכי רוח ואש עושי דברו 'עֲשֵׂה מְלֶאכֶי רֻחוֹת מְשֻׁרְתָיו אֲשֶׁר לְהֵט', ומאידך אף הארץ כבר אינה מתמקדת בהתפשטות עצמה, אלא בהתקרבותה כלפי מעלה, עתה עולה הארץ כלפי מעלה, ואף המים אינם שמים מגמתם לשטוף את הארץ, אלא להתמזג עימה, או

⁸ ב"ר (ב, ד) 'ורוח אלהים מרחפת זה רוחו של מלך המשיח... באיזו זכות ממשמת ובאה, בזכות התשובה שנמשלה כמים, שנאמר שפכי כמים לכך', ומבואר שתחילת התיקון של רוחו של משיחו הוא להשיב את המים, מים העליונים, לפני ה'.

בראשית מילון ט

או בעזרת הרוחות עושי דברו ורעמי האש משרתיו, נסים המים אל מקומם 'מן קול רעמך יחפזון, יעלו הרים ירדו בקעות אל מקום זה יסדת להם, גבול שמת בל יעברון בל ישובון לכסות הארץ', ההרים מתקרבים כלפי מעלה, והמים שבארץ אינם שוטפים אותה, אלא מתמזגים עימה במעיינות ונחלים, ומפרים ומצמיחים אותה 'המשלח מעינים בנחלים בין הרים יהלכון', 'ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה'.

ויאמר אלהים יהי מארת ברקיע השמים... להאיר על הארץ – הנה לאחר שנעשה הרקיע, הוסתר האור שנברא ביום ראשון הנמצא עם ה', ובינתיים הארץ נחשפה והוציאה את אשר בה, אך רוח החיים שבה עדיין לא יכלה להתממש מחמת השמים המנתקים אותה מהאור, מנשמת העולם, וכן מהצד השני אף האור השמימי משתוקק להתממש בעולם, להוציא ממנו רוח חיים⁹. עתה נלקח מעט אור מעל הרקיע ונתלה ברקיע השמים 'להאיר על הארץ' [בניגוד לאור של יום ראשון שאינו מאיר על הארץ, אלא בשמים], וכחכמים בחגיגה יב. ש'הן הן מאורות שנבראו ביום ראשון ולא נתלו עד יום רביעי¹⁰.

ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף ועופף על הארץ על פני רקיע השמים... ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה... ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו – עתה לאחר שהעולם מואר, ושורש נשמת החיים כבר נמצא בו, מתחילים החיים להתפתח במאמר ה', בתחילה רק המים הקרובים יותר למעלה משריצים, ואח"כ אף העוף שיש בו דברים הדומה לדגים ויש בו הדומה לבהמות, ואח"כ אף הארץ כבר מוציאה כח החיים שבה, עד שיוצא ממנה אף כח חיים הראוי להכיל בתוכו מהחיים האלהיים, צלם ודמות אלהים. – ועתה לאחר התממשות המציאות האלהית בעולם, וכח החיים נגלה מתוך ה'תוהו ובוהו', 'ויכל אלהים מלאכתו אשר עשה' עתה באה הבריאה לתכליתה, לתכלית גילוי החיים בעולם.

ובסדר זה נתבאר שאכן צורת הבריאה היא של כח חיים הפורץ ויוצא מתוך התוהו ובוהו, עד שנעשה אדם בצלם ובדמות אלהים. אמנם אין החיים אך בתוך חומרי הגלם שבתוהו ובוהו, אלא ישנו חלק אלוהי מרכזי בחיים שנסתלק מן העולם כאשר נעשה לתוהו ובוהו,

⁹ שהרי נשמת האדם תלויה במזלות וכדאמרו ב"ק ב': 'אדם דאית ליה מזלא', והיינו כוכבים ומזלות הקבועים ברקיע, ואף שאמרו שם ד'בהמה לית לה מזלא', היינו שאין לה מזל חזק כ"כ כמו איש, אבל ודאי כל נפש מושרשת למעלה, וכמו שדרשו 'תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה' א"ר אלעזר נפש חיה זה רוחו של אדם הראשון, והיינו שנפש האדם החלה לצאת מן הארץ, ובתחילה הייתה זו יציאה קלושה, עד שבסופו של דבר נברא דמות אדם בצלם אלהים. ואף שמצד מקרא זה לא מצינו אלא שהנבראים ביום השישי הם מרוחו של אדה"ר, מ"מ ודאי נראה שכל החיים נפשם קשורה לאור כל שהוא הנמצא בעולם ומחיה אותו – והיינו שבצורה הטבעית נראה שכל החיים תלויים בכוכבים שהם נקודות האור שבין ה' לעולם, וממילא מסתבר שהם הממוצעים בינו לבינינו, ומזה נובע ענין ה'חוזים בכוכבים', ועמש"כ בזה בהקדמה לחיים ודעת.

¹⁰ ואף שלעיל כתבנו כמ"ד שהוא אור הגנוז לצדיקים, אלו ואלו דא"ח, שעיקר האור גנוז לצדיקים לעת"ל, ומעט ממנו ירד מתחת לרקיע להאיר על הארץ.

וחוזר אליו, והחיים היוצאים מן העולם, יוצאים מתוך הקשר בין אור זה לבין העולם, ומן המגע והיחסים שביניהם.¹¹

והלוא במאמר אחד היה יכול להיבראות

עתה נשוב לתשובת חז"ל 'כדי ליתן שכר לצדיקים שקיימו את העולם שנברא בעשרה מאמרות וליפרע מן הרשעים שאיבדו את העולם שנברא בעשרה מאמרות', והיינו שאם היה העולם נברא בתחילה באופן שהוא כולו מקושר לה', ומיד היה נברא בשלימותו, לא היה בו מקום לקלקול או לתיקון, אלא הוא היה מצב אחד קבוע שאינו ניתן לשינוי, ואז לא היה לצדיקים במה להצטדק ולא לרשעים במה להרשיע, ויתירה מזו, לא היה כל משמעות לעולם זה, שכל עניינו בכך שנברא מרוחק מה' במקום שיכול להיות בו גם מציאות הופכית לה', ומתוך זה מתחיל העולם להיתקן ולעלות עד שמגיע לתיקון השלם, ואז אכן יש כאן 'דירה בתחתונים', אבל אם לא היה בו מקום להפסד, הרי זה ממש כדירתו בעליונים בין שרפי מעלה אדירי איומה.

ועל כן מלכתחילה נעשה העולם במקום כזה, שאמנם הכל נברא מה', אך יש בו הרבה קלקולים מוכנים, עד שאף בצורה הבסיסית של היסודות אין להם חיבור טבעי המביא לחיים, ולא באו לעולם יחד עם האיזון המחרם לכדי חיים, ואדרבה נלחמים הם זה בזה, וכך הוא אף בגוף האדם, ובנפש האדם, ובתרבות האנושית הכללית, ואם מתוך מקום זה ייוצרו החיים, יש בזה 'דירה בתחתונים', ואם במקום נמוך זה יהיה מין האדם משלב בתוכו את כל כוחות הבריאה כאשר הם דבוקים בה', באור הגנוז המחיה ומאיר את הכל, אזי יש כאן 'דירה בתחתונים', אז מתממשת מציאות ה' אף במקום שלא הייתה בו מתחילה.

ואף לאחר שנברא העולם בששת ימים, עדיין לא הושלמה מלאכתו 'כי בו שָׁבַת מְכַל מְלֵאכָתוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת', עדיין העולם טעון תיקון ושכלול, וכל הקלקולים שנתקנו בששת הימים צריכים להיתקן אצל כל אחד ואחד ואצל כל דור ודור עד שיבוא העולם כולו לתיקונו, ליום שכולו שבת ומנוחה לחי עולמים. וכל זמן שלא בא העולם למצב זה עלול העולם לכל קלקול, וכפי שבדור המבול החזיר ה' את העולם לתוהו ובוהו, ואמנם אז כרת ה' ברית לארץ לבלתי פרץ בה פרץ, אך אי"ז אלא שלא יחריב העולם, אבל הקלקול עצמו שמבחינת תרבות העולם היא מגיעה למצב של תוהו ובוהו יכול לקרות. וכן יכול האדם לבטל את ההבדל בינו לבין בהמה וכפי שמצוי היום מאוד, ויכול אף לבטל ההבדל בינו לבין שרץ המים [וכדאמרו ב"ב עד: דגים פריצי], יכול הוא לאבד את מעלת האור, ולהחשיך את כל חייו מהאור הזורח עליו. עדיין עלול האדם לשים את כלמגמתו בהתפשטות היבשה והמים, היציבות בחיים וההנאות התחתונות, בלי לתת לרוח ולמים ולאור העליונים לפלש בו, יכול הוא לבטל את ענין היבשה ולשים עיקר עניינו בחיים התחתונים המנותקים מה', וכמצרים 'התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו האומר לי יאורי ואני עשיתני', ויכול הוא להיות כבוי נשמה לגמרי, ויכול

¹¹ המהלך הכללי של מאמר זה הוא ע"פ הספד"צ שתיאר את סיבת ה'תוהו ובוהו' בלא משגחין אפין באפין, שהאורות הראשוניים שיצאו מה' לא שיתפו פעולה זה עם זה, וכן רוב המאמר מיוסד ומתאים לצורת האצלת העולמות ע"פ האר"י, כפי שיראה המבין. ואכמ"ל.

בראשית מילון ט

הוא להיות יבש לגמרי ללא טיפת מים וחיים לנשמתו, ויכול הוא להיות שטוף חיים והנאות עד שאין לו יבשה ויציבות בחיים ונפשו נמצאת במקום התוהו ובוהו.

ו'איסתכל באורייתא וברא עלמא', כל מצוות התורה הם לכונן את דמות האדם השלם בכל ענייני הבריאה, עד שהוא אף עולה לדרגת השבת להתקדש בקדושתו יתברך, וכל זה מחמת דרגות שיש לאדם בנפשו הבנויות מכל תיקוני הבריאה, אשר בידו לבנותם ובידו להרסם ולקלקלם, משום שהם אינם מוכרחים מעצם מציאותו, והזוכה ובונה עצמו בכל תיקוני החיים, זוכה לאור ה' המאיר בכל עשרה מאמרות עד שהוא צלם אלהים אשר באפו נשמת ה', והמשחית דרכו יכול להשחית עצמו עד שמונע מעצמו כל תיקוני האדם, עד שנפשו הרוסה מכל אורה ותיקון.